

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2023. – Т. 48. – С. 170-178
DOI: 10.31861/mhpi2023.48.170-178

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2023. – Volume. 48. – pp. 170-178
DOI: 10.31861/mhpi2023.48.170-178

УДК 271.4(477)+272(497.5)–]–9,,1939/1945”

© Оксана Каліщук¹

**Митрополит Андрей Шептицький та архієпископ Алойзій Степінац
і виклики Другої світової війни: спроба компаративного погляду**

Авторка розглядає діяльність глави Української Греко-католицької Церкви митрополита Андрея Шептицького та загребського архієпископа Римо-католицької церкви Алойзія Степінаца у роки Другої світової війни. Авторка простежує місце і роль католицької церкви та її ієрарха у Незалежній державі Хорватія та позицію і місце Греко-католицької церкви й її глави в умовах окупації України. Проблема, яка аналізується у статті, лежить у площині новітньої політичної історії, історії церкви, персоналістики, історичної пам'яті та політики пам'яті. Навіть побіжний погляд на доступну інформацію дозволяє ствердити, що релігійна та суспільно-політична діяльність обох ієрархів є на сьогодні гостродискусійною і в середовищі істориків, і серед громадськості країн. Особистісні характеристики митрополита Андрея Шептицького й архієпископа Алойзія Степінаца коливаються від «нацистського колаборанта» до «справжнього праведника»; для одних (українців, хорватів) вони є національними «героями», для інших (поляків, сербів) навпаки – уособленням «антигероїв». В рамках дослідження з'ясовано, що відмінності в оцінках цих історичних постатей визначає не стільки їхня діяльність як духовних лідерів, скільки національних, громадських діячів, які враховували національні інтереси. Початок Другої світової війни вони сприйняли як шанс на побудову власних держав, однак дуже швидко розчарувалися у нацизмі. На основі аналізу документів Андрея Шептицького та Алойзія Степінаца та історіографії доведено недоречність однозначного трактування місця та ролі церкви й її очільника у політиці усташів; рівно ж звинувачень представників церкви та її глави у причетності до фактів вбивств польського населення західноукраїнських земель.

Ключові слова: Друга світова війна, Римо-Католицька Церква, Греко-Католицька Церква, Волинь, Галичина, Незалежна держава хорватська, окупаційний режим, етнічний конфлікт, Андрей Шептицький, Алойзій Степінац.

**Metropolitan Andrei Sheptytsky and Archbishop Aloysius Stepinac
and the Challenges of the Second World War: An Attempt at a Comparative View**

The author examines the activities of the head of the Ukrainian Greek Catholic Church, Metropolitan Andrei Sheptytsky, and the Archbishop of Zagreb of the Roman Catholic Church, Alojzije Stepinac, during the Second World War. The author traces the place and role of the Catholic Church and its hierarch in the independent state of Croatia and the position and place of the Greek Catholic Church and its head in the context of the occupation of Ukraine. The problem analysed in this article lies in the realm of modern political history, church history, personal history, historical memory and the politics of memory. Even a cursory glance at the available information suggests that the religious and socio-political activities of both hierarchs are currently highly debated among historians and the public. The personal characteristics of Metropolitan Andrei Sheptytsky and Archbishop Aloysius Stepinac range from “Nazi collaborator” to “true righteous”; for some (Ukrainians, Croats) they are

¹ Доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки, Україна. E-mail Kalishchuk.Oxana@vnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>.

national “heroes”, for others (Poles, Serbs), on the contrary, they are the personification of “anti-heroes”. The study found that the differences in the assessments of these historical figures are determined not so much by their activities as spiritual leaders as by their national, public figures who took into account national interests. They perceived the outbreak of the Second World War as a chance to build their own states, but very quickly became disillusioned with Nazism.

Based on the analysis of documents of Andrey Sheptytsky and Aloysius Stepinac and historiography, the author proves that it is inappropriate to unambiguously interpret the place and role of the church and its leader in the policy of the Ustasha; as well as accusations of the church representatives and its head of involvement in the murders of the Polish population of the western Ukrainian lands.

Keywords: World War II, Roman Catholic Church, Greek Catholic Church, Volhynia, Galicia, Independent Croatian State, occupation regime, ethnic conflict, Andrei Sheptytsky, Alojzije Stepinac.

Однією із найтрагічніших та найкатастрофічніших подій європейської історії цілком виправдано вважають Другу світову війну. Вона стала випробовуванням для політичних, духовних лідерів і всіх, кому судилося стати свідком та учасником; моральним маркером для наступних поколінь, які повинні долати її наслідки. Осмислення та порахунки з важкою історією ускладнені у випадках «мікрівійн», які відбувалися на фоні «макрівійни», що не було поодиноким явищем для Європи. Численні образи, які накопичувалися століттями між сусідніми народами, знаходили свій вихід у вигляді кривавих етнічних конфліктів (між сербами і хорватами, українцями і поляками, поляками і литовцями і т. д.).

Саме тому ні українсько-польський, ні сербо-хорватський конфлікти у 20 ст. не можна витлумачити винятково у наукових чи політичних категоріях. Сприйняттю і українсько-польської, і сербо-хорватської (югославської) минувшини притаманна значна частка міфологізації; вона виявилася ритуалом, вписаним у національні міфи, звідки також його героїзація. Досвід українців і поляків, сербів і хорватів яскраво увиразнює тезу про те, що «герой» одного народу часто може бути кривдником чи навіть катом для іншого. «Війни ж пам'ятей», як показує досвід, можуть тривати десятиліттями (якщо не століттями).

Одним із прикладів, котрі ілюструють цю тезу, може бути відмінність оцінки двох визначних церковних ієрархів – митрополита Андрея Шептицького (в українсько-польському випадку) та архієпископа Алоїзія Степінаца (у сербсько-хорватському варіанті). Задля справедливості вкажемо, що на подібність постатей Алоїзія Степінаца (Alojzije Viktor Stepinac) та Андрея Шептицького уже звертали увагу Яцек Борковіч² та Богдан Пієтка³. Ціла низка фактів спонукає дослідників ставити їх у один ряд.

Тож метою статті є дослідження та вивчення діяльності очільників Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького та хорватської католицької церкви Алоїзія Степінаца у роки Другої світової війни. Відповідно, завданням авторки є показати спільне і відмінне умов у яких діяли духовні лідери, як рівно ж їх позиції і практичних рішень на воєнні виклики.

Передовсім, вони сучасники – Андрей Шептицький народився 29 липня 1865 р. і помер 1 листопада 1944 р., а Алоїзій Степінац, відповідно, 8 травня 1898 р. і 10 лютого 1960 р. По-друге, вони очолили впливові у своїх краях Церкви – Андрея Шептицького у 1899 р. номіновано Станіславівським єпископом, а згодом 1900 р. Галицьким митрополитом; Алоїзія Степінаца Папа Пій XI призначив єпископом-помічником Загребського монсенйора Бауера, а в 1937 р. уже очолив Югославську єпископську катедру. І Греко-католицька церква для українців, і католицька – для хорватів відігравали важливу роль у національній самоідентифікації, тож впливи їх очільників не обмежувались винятково церковними справами. І, митрополит Андрей Шептицький, і архієпископ Алоїзій Степінац вболівали за інтереси народу та сприймали себе як його частину. Врешті-решт, «рівно ж Шептицький, так і Степінац змушені були боритися з проблемою кривд і злочинів, вчинених українцями й хорватами в ім'я добра народів»⁴.

Традиційними є звинувачення на адресу Католицької Церкви Хорватії та її очільника у співпраці з усташами та керівництвом Незалежної Держави Хорватія та підтримки ними вини-

² Borkowicz, J. (1998), Kompas dla Chorwatów, *Więź*, Nr 11, s. 6.

³ Piętka, B. (2016), Kardynał Stepinac nie był bohaterem, *Myśl Polska*, 28. VIII – 4. IX, Nr 35/36, s. 16–17.

⁴ Borkowicz, J. (1998), Kompas dla Chorwatów, *Więź*, Nr 11, s. 5–7.

щення сербів. Як приклад звернемося до тексту: «Персональну відповідальність несе примас Хорватії Алоїзіє Степінац, який був членом усташського сабору та верховним начальником капеланів усіх загонів убивць. Не існує жодного задокументованого протесту примаса проти нацизму. Монсеньор Степінац жодного разу не використав свого становища для припинення божевілья, жодного разу не закликавши хорватських католиків до виконання п'ятої заповіді: не убий»⁵. Деякі автори твердять, що у геноциді сербів на території Незалежної Держави Хорватів активну участь приймали представники католицької церкви. Водночас слід визнати – за правління усташів церковні ієрархи поступово дистанціювалися від усташів. Архієпископ загребський Алоїзій Степінац першопочатково вважав невдачею «незалежної держави Хорватія» зв'язок із Третім Райхом; рівно він «оплакував» долю Долмації, котра відійшла до Італії. А. Степінац спочатку привітавши встановлення усташського режиму, згодом засуджував його жорстокість та переховував жертв терору⁶. Водночас, слід пам'ятати – власна держава була прагненням хорватів і як її виразник Алоїзій Степінац не міг не схвалити її появу: «наш народ зустрівся зі своєю давньою та давноочікуваною мрією... у цій країні ми побачили Світ Божий... і не важко помітити, що це був промисел Божий»⁷.

Однією із складових політики НДХ стало окатоличення православних сербів, що не могло відбуватися без участі духовенства. Точна кількість людей, які навернулися / були примусово окатоличені, невідома і коливається від 200 тис. до 300 тис. сербів⁸. Вочевидь, це теж ставлять у провину загребському архієпископу. Тут варто нагадати цитату блаженного: «Роль і завдання християн – рятувати людей. Коли ці мерзенні й дикі часи минуть, ті, хто прийшов до нашої Церкви по вірі, залишаться. Решта ж повернеться до своїх Церков, коли небезпека мине»⁹.

Андрей Шептицький «агресію на СРСР вітав з надією, як визволення», – писав свого часу знаний польський дослідник Ришард Тожецький¹⁰. Щодо симпатій митрополита до нацистів історик не мав сумніву, що їх не було. Коли 1941 р. Вермахт розпочав атаку на СРСР, він у посланні до вірних привітав німецьку армію як визволительку українських земель від більшовизму. На початку 1942 р. представники українства Галичини (серед них, вочевидь, і А. Шептицький як голова Української національної ради) написали листа до Адольфа Гітлера. Однак, слід розуміти, що це не був його лист як ієрарха Української греко-католицької церкви (хоча, вочевидь, у випадку митрополита важко розділити його дії як глави церкви та приватні). Як і значна частина своїх вірних Андрей Шептицький сприйняв прихід нової влади як шанс на розбудову української держави¹¹.

Як помилку українського ієрарха його опоненти трактують підтримку дивізії СС «Галичина» (урочистості створення якої відбувалися у квітні 1943 р. на львівській кафедрі. Службу Божу служив митрополит Йосип Сліпий, а проповідь виголошував кс. Василь Лаба, який і став

⁵ Найгебавер, М. (2015), Геноцид сербів (1941–1945 pp.), *Геополітика України: історія і сучасність*: зб. наук. пр., Вип. 2 (15), с. 116–126.

⁶ Hoare, M. A. (2009), Fascism in Yugoslavia and its successor states', in Richard Bosworth (ed.), *The Oxford Handbook of Fascism*, Oxford University Press, London, p. 423.

⁷ Novak, V. (1948), *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, s. 550.

⁸ Alexander, Stella (1979), *Church and State in Yugoslavia since 1945*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 27.

⁹ Чому Папа беатифікував хорватського кардинала Степінаца, якого вважають фашистом. Available at: <http://catholicnews.org.ua/chomu-papa-beatifikuvav-horvatskogo-kardinala-stepinaca-yakogo-vvazhayut-fashistom> (Accessed: 26.09.2023).

¹⁰ Тожецький, Р. (1989), Митрополит Андрей Шептицький і національні проблеми, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, Z. 1, s. 194–206; Тожецький, Р. (1993), Митрополит Андрей Шептицький, в *Ковчег: Науковий збірник з церковної історії*, За ред. о. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія Ч. 1. Видавництво УКУ, Львів, с. 109–121.

¹¹ Детальніше див.: Басараб, В. (2018), Державницькі ідеї Андрея Шептицького в період Другої світової війни: концепція незалежності України та засудження політики Гітлера, в *IX Міжнародний конгрес україністів*. Історія, НАН України, ІМФЕ ім. Рильського, Київ, с. 145–157.

капеланом дивізії) та капеланство у підрозділах УПА греко-католицьких священників¹². Так, проф. Анджей Земба звинуватив митрополита у тому, що той у своїх листах римської курії приховав факт «колаборантства свого та своїх підлеглих та дезінформував папу щодо ситуації у львівській митрополії»¹³. Не вдаючись до дискусій, на маргінесі залишимо свідчення самого митрополита Йосифа Сліпого 1945 р.: «Митрополит Андрей Шептицький і більша частина духовенства нашої Церкви були противниками створення дивізії СС «Галичина», оскільки були проти скерування української молоді на фронт і знищення її на війні... Митрополит Андрей Шептицький, а також єпископи греко-католицької церкви [...] свого благословення на створення дивізії СС «Галичина» не давали, і духовенство жодної участі у формуванні цієї дивізії не брало [...] У проведенні богослужіння для учасників дивізії СС «Галичина» я мав на меті лише релігійний акт»¹⁴.

Попри усі закиди щодо позиції католицької церкви до жертв Голокосту, і у випадку хорватського, і українського ієрарха маємо підстави говорити про організацію ними порятунку жертв переслідувань. Не випадково, Андрій Михайленко, заперечуючи тезу про Андрея Шептицького як єдиного церковного діяча, який активно протидіяв масовим вбивствам євреїв, наводить серед іншого приклад саме Алоїзія Степінаца¹⁵. 13 грудня 1946 р. президент єврейської громади США Луїз Брайер (Luis Brajer) про Степінаца заявив: «Цього великого діяча звинуватили у співпраці з нацизмом. Ми, євреї, це заперечуємо, він був один з небагатьох європейців, які повстали проти нацистської тиранії саме в той момент, коли це було найнебезпечніше. Він відкрито й безстрашно виступав проти расистських законів. Після Його Святости Пія XII, він був одним із найбільших захисників євреїв, переслідуваних у Європі»¹⁶. Митрополит Андрей Шептицький особисто рятував чимало євреїв, серед яких – львівський рабин Давид Кахане, сини загиблого рабина Левіна Курт (Ісаак) й Натан. Він залучив до рятування євреїв деяких українських священників, серед яких були брат Климентій, голова ордену Студитів, а також ігуменя монастиря Студитського монастиря Йосефа, преподобний Марко Стек та ін. Дітям давали фальшиві довідки про хрещення, українські імена, а потім розподіляли по жіночих та чоловічих монастирях, а деяких переправляли за кордон. На думку Ігора Щупака за допомогою митрополита Андрея Шептицького рятували від 150 до 2300 євреїв¹⁷.

І у випадку митрополита Андрея Шептицького, і у випадку кардинала Алоїзія Степінаца їх авторитет в українському та хорватському суспільствах (і в роки Другої світової війни, і нині) є безсумнівним. Як наслідок – зі сторони опонентів (поляків і сербів) постає питання відповідальності (передовсім, моральної) за жертви етнічних конфліктів. Саме цим можна пояснити переконання експертів, що якщо позиція українського єрарха щодо Голокосту є очевидною і однозначною, то у випадку антипольської акції справа є значно складнішою¹⁸. «Чи

¹² Детальніше див.: Крупа, Л. (2006), Аналіз ставлення митрополита Андрея Шептицького до діяльності українського підпілля та збройних формувань – УВО, ОУН, СС «Галичина», в *Збірник праць*, т. 2, Тернопіль, с. 160–177; Сурмач, О. І. (2015), Митрополит А. Шептицький і український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941–1944 рр.), *Військово-науковий вісник*, вип. 23, с. 101–113.

¹³ Zięba A. A. (2013), Szeptycki w Europe Hitlera, w Bogusław Paż (red.), *Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych*, Kraków, s. 405–430.

¹⁴ Мишанич, О. (1993), *Митрополит Йосиф Сліпий перед «судом» КГБ (за архівними джерелами)*, Фотовідеосервіс, Київ, с. 13.

¹⁵ Михайленко, А. (2023), *Митрополит Андрей Шептицький і нацистський режим 1941–1944: між християнськими ідеалами і політичними реаліями*, вид. 2-ге, випр. і доп., Видавництво УКУ, Львів, с. 291–292.

¹⁶ Rychlak, Ronald J (2002), Goldhagen v. Pius XII, *First Things*, Nr 124 (June/July), p. 37–54.

¹⁷ Щупак, І. (2005), *Голокост в Україні: Пошуки відповідей на питання історії*. Ткума, Дніпропетровськ, с. 135–136; Щупак, І. (2012) Українці – рятівники євреїв під час Голокосту, *Сторінки історії*, вип. 34, с. 137–138.

¹⁸ Motyka, G. (2011), Metropolita Andrzej Szeptycki a konflikt polsko-ukraiński w czasie II wojny światowej, w *Kościół, naród, państwo*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego – Fundacja Rodu Szeptyckich, Wrocław – Warszawa, s. 197; Motyka, G. (2012), Potępienia i przestrogi: arcybiskup Szeptycki i konflikt polsko-ukraiński, *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*, 17. VIII, Nr 34, s. 26–27.

митрополит Шептицький міг стримати різанину?» – запитує польський публіцист Марек А. Копровський¹⁹, вочевидь нав'язуючись до бачення польським підпіллям митрополита як єдиної особи, яка була спроможна стримати хвилю вбивств²⁰. Польський історик Станіслав Стемпень (Stanisław Stępeń) відповідає йому, твердячи: з огляду на передумови під час війни та окупації УГКЦ не була спроможна на належному рівні виконувати миротворчу місію в українському суспільстві, а митрополитові Андрею Шептицькому не вдалося запобігти кровопролиттю навіть серед власного народу, повністю стримати українських націоналістів від участі в акціях винищення євреїв і УПА – від збройних акцій проти поляків; хоча, беззаперечно, його гостра постава відтягнула частину українців від участі в убивствах²¹. Предметом гострих суперечок донині залишається потрактування знаного послання «Не убий»²². Одні звертаються до цього документа, щоб ствердити однозначне засудження митрополитом будь-яких вбивств. Інші звертають увагу на те, що пастирський лист був передовсім теологічним текстом, який вірні, переважно неграмотні, не розуміли; ба більше, у ньому немає прямих вказівок на вбивства євреїв та поляків²³. Прикладом категоричних звинувачень є тексти Віктора Поліщука: «не було чіткого, становчого, виразного спротиву ні православної, ні греко-католицької церкви щодо винищення поляків Волині, а в 1944 р. в Галичині. Цей гріх байдужості щодо вбивств тяжіє над обома церквами і особисто над А. Шептицьким»²⁴. Зрештою він не поодиноким у своїх оцінках²⁵.

Постаті Андрея Шептицького та Алоїзія Степінаца викликають контраверсії в українському та польському, хорватському та Кардинала загребського можна уважати однією з найсуперечливіших постатей у хорватській історії 20 ст. Серед епітетів, якими його характеризують, можна зустріти і «компас для хорватів»²⁶, і «святий», і «воєнний злочинець»²⁷. Процес беатифікації хорватського ієрарха викликав шалений спротив²⁸. Промовистим є зміст листа Патріярха Іринія щодо можливої беатифікації кардинала: «Маємо засторогу, що надто багато відкритих питань й незагоєних ран, символом яких є кардинал Степінац, і його канонізація лише поглибить існуючі суперечності». Одну з останніх гострих дискусій викликала конференція у стінах Європарламенту в Брюсселі 21 березня 2023 р. «Блаженний Алоїзій Степінац – свідчення віри, наполегливості і надії», яку організувала хорватська депутатка Європарламенту, віцепрезидентка право-

¹⁹ Koprowski, M. A. (2023), Czy metropolita Szeptycki mógł zatrzymać rzeź?, *Najwyższy Czas!: pismo konserwatywno-liberalne*, 11–24. IX, Nr 37/38, s. XLII–XLV; Dziwisz, S. & Białas A. (2009), Metropolita Andrzej Szeptycki nie zasługuje na hołdy: list otwarty, *Myśl Polska*, 27. XI, Nr 48, s. 3.

²⁰ AAN, Delegatura Rządu na Kraj, syg. 202/III/237, s. 7, Orkan „Przegląd Narodowościowy” nr 1 redagowany na podstawie materiałów z terenu przez „Biuro Narodowościowe” Delegata Rządu przeznaczony do użytku wewnętrznego delegata rządu, 1944.

²¹ Стемпень, С. (2010), Критика терору як методу вирішення національних і політичних конфліктів у пастирській науці митрополита Андрея Шептицького, *Наукові запуски Українського Католицького Університету*, ч. II, серія Історія, в. 1, с. 207–208.

²² Шептицький, А. (2010), Ну убий! До духовенства і вірних архієпархії в Шептицький А. (митр.), *Пастирські послання документи і матеріали 1899–1944*, т. 3: 1939–1944, Видавництво «Артос», Фундація «Андрей», Львів, с. 541–550.

²³ Див.: Isakowicz-Zaleski, T. (ks.) (2008), Metropolita i zbrodniarze [w:] Isakowicz-Zalecki T. *Przemilczane ludobójstwo na Kresach*, Małe Wydawnictwo, Kraków, s. 54. Критично щодо Андрея Шептицького писав також Едвард Прус: Prus E. (1985), *Władysław świętojurski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim (1853–1944)*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa; Prus, E. (1999), *Patriarcha galicyjski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim metropolicie greckokatolickim (1865–1944)*, Nortom, Wrocław.

²⁴ Poliszczuk W. (2006), *Gorzka prawda. Cień Bandery nad zbrodnią ludobójstwa*, Antyk – Marcin Dybowski, Warszawa – Komorów, s. 397.

²⁵ Rybak, A. (2016), Milczenie metropolity: duchowny, który nie reagował na zbrodnię wołyńską, *Do Rzeczy: tygodnik Lisickiego*, 29. III – 3. IV, Nr 13, s. 68–70; Florków M. (2013), Sutanny splamione krwią, *Akant: miesięcznik literacki*, nr 7, s. 28–29.

²⁶ Borkowicz, J. (1998), Kompas dla Chorwatów, *Więź*, Nr 11, s. 5–7.

²⁷ Mielnik, J. (2015), Święty czy zbrodniarz wojenny?, *Wprost*, 29. VI – 5. VII, Nr 27, s. 82–84.

²⁸ Greif, Gideon / Граф Гидеон (2020), *Алоїзіє Степінац, усташки викар: покрсти се или умри: 101 разлог зашто не може бити светац = Alojzije Stepinac ustaški vikar; pokrsti se ili umri: 101 razlog zašto ne može biti svetac = Alojzije Stepinac ustasha's vicar: convert or die: 101 reason why we can not be a saint*, Beograd.

центристського клубу депутатів Європейської народної партії Желяна Зовко (Željana Zovko). Міністр закордонних справ Сербії Івица Дачич (Ивица Дачић, Ivica Dačić) з цього приводу не проминув заявити: «Ми вважаємо, що це спроба історичної релятивізації та реабілітації руху, який був на боці фашизму, руху, який символізував геноцид сербів, євреїв та ромів. Руху, який означав повернення сербів у католицьку віру»²⁹.

Рівно ж, на адресу митрополита Андрея Шептицького лунають категоричні оцінки – «Це не святий, а диявол»³⁰. Перешкодами на шляху беатифікації стали уявлення про нібито деструктивну роль А. Шептицького в польсько-українському протистоянні 1918–1919 рр. та в час Другої світової війни, а також звинувачення цілої Греко-Католицької Церкви в колаборції з нацистами. Після тривалих дискусій в Греко- та Римо-Католицькій Церкві 2015 р. зрушився з місця процес беатифікації митрополита Андрея Шептицького, якого, з санкції папи Франциска (Хосе Марія Берголіо), піднесли до лику преподобних³¹.

Висновковуючи, ствердимо, що європейські народи у роки Другої світової війни зіштовхнулися з викликами, вирішення яких немало однозначної відповіді. Постава ж духовних лідерів у цих непростих реаліях є особливо важливою дослідницькою проблемою. Порівняння діяльності Алойзія Степінаца й Андрея Шептицького дозволяє ствердити, що християнські цінності та інтереси нації для них були визначальними. Водночас, можна припускати, що реалії війни та постава тих, хто перебував при владі в Україні та Хорватії, спонукали очільників церкви зважати на них у своїй практичній діяльності.

Список джерел

1. Басараб, В. (2018), Державницькі ідеї Андрея Шептицького в період Другої світової війни: концепція незалежності України та засудження політики Гітлера, в *IX Міжнародний конгрес українців*. Історія, НАН України, ІМФЕ ім. Рильського, Київ, с. 145–157.
2. Голик Р. (2021) Зброя і віра: війна та релігія в культурній пам'яті першої половини ХХ ст. *З історії західноукраїнських земель*, Вип. 17, с. 40–67.
3. Крупа, Л. (2006), Аналіз ставлення митрополита Андрея Шептицького до діяльності українського підпілля та збройних формувань – УВО, ОУН, СС «Галичина», в *Збірник праць*, т. 2, Тернопіль, с. 160–177.
4. Михайленко, А. (2023), *Митрополит Андрей Шептицький і нацистський режим 1941–1944: між християнськими ідеалами і політичними реаліями*, вид. 2-ге, випр. і доп., Видавництво УКУ, Львів, 416 с.
5. Мишанич, О. (1993), *Митрополит Йосиф Сліпий перед «судом» КГБ (за архівними джерелами)*, Фотовідеосервіс, Київ, 80 с.
6. Найгебавер, М. (2015), Геноцид сербів (1941–1945 рр.), *Геополітика України: історія і сучасність*: зб. наук. пр., Вип. 2 (15), с. 116–126.
7. Сербію обурило вшанування у Європарламенті хорватського клірика часів Другої світової. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/21/7158380/> (Accessed: 26.09.2023).
8. Степень, С. (2010), Критика терору як методу вирішення національних і політичних конфліктів у пастирській науці митрополита Андрея Шептицького, *Наукові запуски Українського Католицького Університету*, ч. II, серія Історія, в. 1, с. 207–208.
9. Сурмач, О. І. (2015), Митрополит А. Шептицький і український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941–1944 рр.), *Військово-науковий вісник*, вип. 23, с. 101–113.
10. Тожецький, Р. (1989), Митрополит Андрей Шептицький і національні проблеми, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, Z. 1, s. 194–206.

²⁹ Сербію обурило вшанування у Європарламенті хорватського клірика часів Другої світової. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/21/7158380/> (Accessed: 26.09.2023).

³⁰ Kasperska, A. (2015), Piszę do papieża o abc. Szeptycykim: To nie święty, to diabeł! Available at: <https://www.dziennikwschodni.pl/zamosc/pisza-do-papieza-to-nie-swiety-to-diabel,n,1000165984.html> (Accessed: 26.09.2023).

³¹ Голик Р. (2021) Зброя і віра: війна та релігія в культурній пам'яті першої половини ХХ ст. *З історії західноукраїнських земель*, Вип. 17, с. 57.

11. Тожецький, Р. (1993), Митрополит Андрей Шептицький, в *Ковчег: Науковий збірник з церковної історії*, За ред. о. Б. Гудзяка, І. Сковчиляса, О. Турія Ч. 1. Видавництво УКУ, Львів, с. 109–121.
12. Чому Папа беатифікував хорватського кардинала Степінаца, якого вважають фашистом. Available at: <http://catholicnews.org.ua/chomu-papa-beatifikuvav-horvatskogo-kardinala-stepinac-a-yakogo-vvazhayut-fashistom> (Accessed: 26.09.2023).
13. Шептицький, А. (2010), Ну убий! До духовенства і вірних архієпархії в Шептицький А. (митр.), *Пастирські послання документи і матеріали 1899–1944*, т. 3: 1939–1944, Видавництво «Артос», Фундація «Андрей», Львів, с. 541–550.
14. Щупак, І. (2005), *Голокост в Україні: Пошуки відповідей на питання історії*. Ткума, Дніпропетровськ, 148 с.
15. Щупак, І. (2012) Українці – рятівники євреїв під час Голокосту, *Сторінки історії*, вип. 34, с. 128–141.
16. Borkowicz, J. (1998), Kompas dla Chorwatów, *Więź*, Nr 11, s. 5–7.
17. Dziwisz, S. & Białas A. (2009), Metropolita Andrzej Szeptycki nie zasługuje na hołdy: list otwarty, *Myśl Polska*, 27. XI, Nr 48, s. 3.
18. Florków M. (2013), Sutanny splamione krwią, *Akant: miesięcznik literacki*, nr 7, s. 28–29.
19. Greif, Gideon / Граф Гидеон (2020), *Алојзје Степинац, усташки викар: покрсти се или умри: 101 разлог зашто не може бити светац = Alojzije Stepinac ustaški vicar; pokrsti se ili umri: 101 razlog zašto ne može biti svetac = Alojzije Stepinac ustasha's vicar: convert or die: 101 reason why we can not be a saint*, Beograd.
20. Hoare, M. A. (2009), Fascism in Yugoslavia and its successor states', in Richard Bosworth (ed.), *The Oxford Handbook of Fascism*, Oxford University Press, London, pp. 414–433.
21. Isakowicz-Zaleski, T. (ks.) (2008), Metropolita i zbrodniarze [w:] Isakowicz-Zalecki T. *Przemilczane ludobójstwo na Kresach*, Małe Wydawnictwo, Kraków, s. 51–55.
22. Kasperska, A. (2015), Piszą do papieża o abc. Szeptyckim: To nie święty, to diabeł! Available at: <https://www.dziennikwschodni.pl/zamosc/pisza-do-papieza-to-nie-swiety-to-diabel,n,1000165984.html> (Accessed: 26.09.2023).
23. Koprowski, Marek A. (2023), Czy metropolita Szeptycki mógł zatrzymać rzeź?, *Najwyższy Czas!: pismo konserwatywno-liberalne*, 11–14. IX, Nr 37/38, s. XLII–XLV.
24. Mielnik, J. (2015), Święty czy zbrodniarz wojenny?, *Wprost*, 29. VI–5. VII, Nr 27, s. 82–84.
25. Motyka, G. (2011), Metropolita Andrzej Szeptycki a konflikt polsko-ukraiński w czasie II wojny światowej, w *Kościół, naród, państwo*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego – Fundacja Rodu Szeptyckich, Wrocław – Warszawa, s. 197
26. Motyka, G. (2012), Potępienia i przestrogi: arcybiskup Szeptycki i konflikt polsko-ukraiński, *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*, 17. VIII, Nr 34, s. 26–27.
27. Novak, V. (1948), *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, s. 550.
28. Piętka, B. (2016), Kardynał Stepinac nie był bohaterem, *Myśl Polska*, 28. VIII – 4. IX, Nr 35/36, s. 16–17.
29. Poliszczuk W. (2006), *Gorzka prawda. Cień Bandery nad zbrodnią ludobójstwa*, Antyk – Marcin Dybowski, Warszawa – Komorów, s. 397.
30. Prus E. (1985), *Władysław świętojurski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim (1853–1944)*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa.
31. Prus, E. (1999), *Patriarcha galicyjski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim metropolicie greckokatolickim (1865–1944)*, Nortom, Wrocław.
32. Rybak, A. (2016), Milczenie metropolity: duchowny, który nie reagował na zbrodnię wołyńską, *Do Rzeczy: tygodnik Lisickiego*, 29. III – 3. IV, Nr 13, s. 68–70.
33. Rychlak, Ronald J (2002), Goldhagen v. Pius XII, *First Things*, Nr 124 (June/July), p. 37–54.
34. Zięba A. A. (2013), Szeptycki w Europie Hitlera, w Bogusław Paż (red.), *Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych*, Kraków, s. 405–430.

References

1. Basarab, V. (2018), Derzhavnytski idei Andreia Sheptytskoho v period Druhoi svitovoi vii-ny: kontsepsiia nezalezhnosti Ukrainy ta zasudzhennia polityky Hitlera, v *IX Mizhnarodnyi kongres ukrainistiv*. Istorii, NAN Ukrainy, IMFE im. Rylskoho, Kyiv, s. 145–157.
2. Holyk R. (2021) Zbroia i vira: viina ta relihii v kulturnii pamiaty pershoi polovyny XX st. Z *istorii zakhidnoukrainskykh zemel*, Vyp. 17, s. 40-67.
3. Krupa, L. (2006), Analiz stavlennia mytropolita Andreia Sheptytskoho do diialnosti ukrainskoho pidpillia ta zbroinykh formuvan – UVO, OUN, SS “Halychyna”, v *Zbirnyk prats*, t. 2, Ternopil, s. 160–177.
4. Mykhailenko, A. (2023), *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i natsystyskyi rezhyim 1941–1944: mizh khrystianskymy idealamy i politychnymy realiiamy*, vyd. 2-he, vypr. i dop., Vy-davnytstvo UKU, Lviv, 416 s.
5. Myshanych, O. (1993), *Mytropolyt Yosyf Slipyi pered “sudom” KHB (za arkhivnymy dzherelamy)*, Fotovideoservis, Kyiv, 80 s.
6. Naihebaver, M. (2015), Henotsyd serbiv (1941–1945 rr.), *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist*: zb. nauk. pr., Vyp. 2 (15), s. 116–126.
7. Serbiiu oburylo vshanuvannia u Yevroparlamenti khorvatskoho kliryka chasiv Druhoi svitovoi. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/21/7158380/> (Ac-cessed: 26.09.2023).
8. Stempen, S. (2010), Krytyka teroru yak metodu vyrishennia natsionalnykh i politychnykh konfliktiv u pastyrskii nautsi mytropolita Andreia Sheptytskoho, *Naukovi zapusky Ukrainskoho Kato-lytskoho Universytetu*, ch. II, seriia Istorii, v. 1, s. 207–208.
9. Surmach, O. I. (2015), Mytropolyt A. Sheptytskyi i ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh u period nimetskoj okupatsii (1941–1944 rr.), *Viiskovo-naukovy visnyk*, vyp. 23, s. 101–113.
10. Tozhetskyi, R. (1989), Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i natsionalni problemy, *Warszawske Zeszyty Ukrainoznawcze*, Z. 1, s. 194–206.
11. Tozhetskyi, R. (1993), Mytropolyt Andrei Sheptytskyi, v *Kovcheh: Naukovi zbirnyk z tserkovnoi istorii*, Za red. o. B. Gudziaka, I. Skochyliasa, O. Turii Ch. 1. Vydavnytstvo UKU, Lviv, s. 109–121.
12. Chomu Papa beatyfikuvav khorvatskoho kardynala Stepinatsa, yakoho vvazhaiut fashystom. Available at: <http://catholicnews.org.ua/chomu-papa-beatyfikuvav-horvatskogo-kardynala-stepinaca-yakogo-vvazhayut-fashystom> (Accessed: 26.09.2023).
13. Sheptytskyi, A. (2010), Nu ubyi! Do dukhovenstva i virnykh arkhieparkhii v Sheptyts-kyi A.(mytr.), *Pastyrski poslannia dokumenty i materiialy 1899–1944*, t. 3: 1939–1944, Vydavnytsto “Ar-tos”, Fundatsiia “Andrei”, Lviv, s. 541–550.
14. Shchupak, I. (2005), *Holokost v Ukraini: Poshuky vidpovidei na pytannia istorii*. Tkuma, Dnipropetrovsk, 148 s.
15. Shchupak, I. (2012) Ukraintsi – riativnyky yevreiv pid chas Holokostu, *Storinky istorii*, vyp. 34, s. 128–141.
16. Borkowicz, J. (1998), Kompas dla Chorwatów, *Więź*, Nr 11, s. 5–7.
17. Dziwisz, S. & Białas A. (2009), Metropolita Andrzej Szeptycki nie zasługuje na hołdy: list otwarty, *Myśl Polska*, 27. XI, Nr 48, s. 3.
18. Florków M. (2013), Sutanny splamione krwią, *Akant: miesięcznik literacki*, nr 7, s. 28–29.
19. Greif, Gideon / Граф Гидеон (2020), *Алојзије Степинац, усташки викар: покрсти се или умри: 101 разлог зашто не може бити светац = Alojzije Stepinac ustaški vicar; pokrsti se ili umri: 101 razlog zašto ne može biti svetac = Alojzije Stepinac ustasas' vicar: convert or die: 101 reason why we can not be a saint*, Beograd.
20. Hoare, M. A. (2009), Fascism in Yugoslavia and its successor states’, in Richard Bosworth (ed.), *The Oxford Handbook of Fascism*, Oxford University Press, London, pp. 414-433.
21. Isakowicz-Zaleski, T. (ks.) (2008), Metropolita i zbrodniarze [w:] Isakowicz-Zalecki T. *Przemilczane ludobójstwo na Kresach*, Małe Wydawnictwo, Kraków, s. 51–55.
22. Kasperska, A. (2015), Piszą do papieża o abc. Szeptyckim: To nie święty, to diabeł! Available at: <https://www.dziennikwschodni.pl/zamosc/pisza-do-papieza-to-nie-swiety-to-diabel,n,1000165984.html> (Accessed: 26.09.2023).

23. Koprowski, Marek A. (2023), Czy metropolita Szeptycki mógł zatrzymać rzeź?, *Najwyższy Czas!: pismo konserwatywno-liberalne*, 11–14. IX, Nr 37/38, s. XLII–XLV.
24. Mielnik, J. (2015), Święty czy zbrodniarz wojenny?, *Wprost*, 29. VI–5. VII, Nr 27, s. 82–84.
25. Motyka, G. (2011), Metropolita Andrzej Szeptycki a konflikt polsko-ukraiński w czasie II wojny światowej, w *Kościół, naród, państwo*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego – Fundacja Rodu Szeptyckich, Wrocław – Warszawa, s. 197
26. Motyka, G. (2012), Potępienia i przestrogi: arcybiskup Szeptycki i konflikt polsko-ukraiński, *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*, 17. VIII, Nr 34, s. 26–27.
27. Novak, V. (1948), *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, s. 550.
28. Piętka, B. (2016), Kardynał Stepinac nie był bohaterem, *Myśl Polska*, 28. VIII – 4. IX, Nr 35/36, s. 16–17.
29. Poliszczuk W. (2006), *Gorzka prawda. Cień Bandery nad zbrodnią ludobójstwa*, Antyk – Marcin Dybowski, Warszawa – Komorów, s. 397.
30. Prus E. (1985), *Władysław świętojurski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim (1853–1944)*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa.
31. Prus, E. (1999), *Patriarcha galicyjski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim metropolicie greckokatolickim (1865–1944)*, Nortom, Wrocław.
32. Rybak, A. (2016), Milczenie metropolity: duchowny, który nie reagował na zbrodnię wołyńską, *Do Rzeczy: tygodnik Lisickiego*, 29. III – 3. IV, Nr 13, s. 68–70.
33. Rychlak, Ronald J (2002), Goldhagen v. Pius XII, *First Things*, Nr 124 (June/July), p. 37–54.
34. Zięba A. A. (2013), Szeptycki w Europie Hitlera, w Bogusław Paż (red.), *Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych*, Kraków, s. 405–430.